

GAZDA ISTVÁN:
BOLYAI FARKAS (1775–1856) ÉLETÉBEN MEGJELENT
SZÉPIRODALMI ÉS TUDOMÁNYOS KÖNYVEI, DOLGOZATAI,
EMLÉKBESZÉDEI ÉS MÁS NYOMTATOTT ANYAGAI

Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai.

Bolyai Farkas az általa írt műveket – az Öt szomorú játék kivételével – a marosvásárhelyi ev. református kollégium nyomdája jóvoltából jelentette meg. Ha áttekintjük a nyomdai kiadványok hiteles jegyzékét, meg tudjuk állapítani, hogy neve alatt milyen nyomtatványokat tartottak nyilván. Az alábbi jegyzék néhány ponton eltér a korábbiakban megszokottaktól, tartalmaz egy-két olyan adatot, amelyre eddig a kutatók kevésbé figyeltek fel. Összeállításunk alapjául Koncz József 1896-os nyomdatörténete szolgált.¹

1817.

[Bolyai Farkas]: Öt szomorú játék. Irta Egy hazafi. Szebenben 1817. 8r. XII, 70, 76, 60, 84, 72, 72–93 p.

Tartalma: Édes Hazám! + Jelentés + [I.] Pausániás vagy a ' nagyravágyás ' áldozatja. Szomorujáték. V. fel vonásokba. [II.] II. Mohamed vagy A ' ditsőség ' győzedelme a ' szerelmen. Szomorujáték. III. fel vonásokba. [III.] Kemény Simon vagy a ' hazaszeretet áldozatja. Szomorú játék. III. felvonásokba. [IV.] A ' virtus ' győzedelme a ' szerelmen. Szomorú játék. V. felvonásokba. [V.] A ' szerelem ' győzedelme a ' virtuson. Szomorú játék. V. fel-vonásokba. [Függelék] Hibák és Igazítások. + Némely Jegyzések.

*A nyomtatási engedély 1817. február 15-én kelt.
Készült 500 példányban.*

Oly módon rendelkezett, hogy ha mind az 500 példány elkél öt forintjával, ezer forintnyi, ha kevesebb adható el, akkor ahhoz arányított kisebb összeg kamatai évente a marosvásárhelyi szegények között Simon napján kiosztassanak. Így remélte, hogy „legalább egy régi mindennap folyó kedvetlen tragoediát esztendőnként egy-két Nap ' meg fog szüntetni”. A kiadás költségei, miután külön pár száz forintot adtak pártfogói a nyomtatásra, a rossz időkhöz képest elég hamar kikerültek. De a könyv lassan fogyott. Még 1819 őszeig is csak 520 forint gyűlt össze. Ebből is két ízben 60–60 forintot kiosztván, csupán 400 maradt a tervezett alapítványra. (v. ö. Szabó Péter 'Bolyai törekvései az erdési pályára ' c. tanulmányával)

¹ Koncz József: A marosvásárhelyi evang. reform. Kollegium könyvnyomdájának száz éves története. 1786–1886. Marosvásárhely, 1887. 136 p.

1818.

[Bolyai Farkas]: A' pári'si per. Egy érzékeny játék. Öt fel-vonásokban. Maros Vásárhelyen, nyomtattatott a 'Reform. Kolégyom' betüivel, Friedler Gottfried által 1818. 8r. X, 156 p.

Tartalma: Kegyes Olvaso! + Öt fel-vonás. + Jegyzet. + Függelék. Jelentés. Az Olvasóhoz.

A nyomtatási engedély 1817. december 1-jén kelt.

Valószínűleg 500 példányban nyomták.

A 'Párisi Per' várható jövedelméből egy részt szintén jótékony célokra, egy Köz-Capitális működtetésére szánt. 1819. szept. 3-án írta Bodor Pálnak: „a koldusok Capitalissa csak 520 frtra ment, mert az exemplárok nem költek el”.

1819.

[Bolyai Farkas]: Pope' Proba-Tétele az Emberről. Ánglusból fordítva. Más poétákból való toldalékkal. M. Vásárhelyen, Nyomtattatott a' Reform. Kollégyom betüivel Friedler Gottfried által 1819. 8r. 132 p.

A nyomtatási engedély 1818. március 1-jén kelt.

Valószínűleg 500 példányban nyomták.

Ebből 100 darabot Guttmann kolozsvári könyvkötő és könyvkereskedő átvett bizományba. Hasztalan sürgette Bolyai az elszámolást – éveken keresztül nem adott hírt magáról –, s még 1821-ben is adósa.

1829.

Felhívás: Kollégyomunk typographiája jobb lábra állván, következő munkát szándékozom ezen most érkezett betűkkel, mellyekkel ezen jelentés nyomtatva van, itt adni ki:

„Tentamen Systematis elementorum MATHESEOS purae (elementaris ac sublimoris) demonstratae, cum Appendice triplici. In usum studii proprii accomodatam”

2r. ½ ív.

Nyomatott május 4-én.

[Bolyai Farkas]: Fortes creatur Fortibus. In: Szíve kiömlése. A' Maros Vásárhelyi ref. kollégyombéli ifjúságnak egy kedves Attya Halálán. [Marosvásárhely]. Nyomtattatott a' Ref. Kol. betüivel. Felső Visti Kali Josef által, 1829.

Kemény Miklós halálára írt búcsúztató és versgyűjtemény.

A mű előszavát írta Bolyai Farkas.

1830.

[Bolyai Farkas]: Az arithmetica eleje. (Az elő-szóban írt módon) B. B. F. Mathesist és Physicát tanító P. által. M. Vásárhelyt. 1830. Nyomtatott a' Reform. Kollégium betűivel Felső Visti Kali Jó'sef által. 8r. XVI, 4, 1–162 p., 1 t.

A nyomtatási engedély 1829. október 12-én kelt.

Koncz József megjegyzése: nyomták 1830. januártól április 30-ig, s a nyomdai protocolum mutatása szerint 12 arcus.

Bolyai Farkas írta Jakab Lajosnak 1829 januárjában: „A magyar Arithmetica elég correcte jön ki, s Kali megcsinálta azon jegyeket is, amelyeket Pestről megcsinálhatatlanoknak írtak; a correctióval magam bajlódom.”²

Gaussnak írta 1831 júniusában: „Magyarul egy Arithmetikát hoztam ki, amely azonban itt mindenkinek (tanítványaimat kivéve) nemcsak (nem lefordított, hanem a dolog természetét röviden és érthető módon kifejező) terminológiája miatt, de különben is idegennek tetszik, s érthetetlennek mondják. A tanítványaim pedig értik, fiam értékeli. Egyet-mást jelentettem meg még régebben, de magyarul és névtelenül.”³

A kötetet a szerző a Tentamennel együtt megküldte az Akadémiának, a Társaság főtitkára 1835. május 1-jén jelentette az ajándékkötetek beérkezését.

[Bolyai Farkas]: Halotti vers. 4 ¾ ív.

A marosvásárhelyi nyomda feljegyzése alapján.

A részletesebb adatok nem ismeretesek.

¼ ív újság.

A marosvásárhelyi nyomda feljegyzése alapján Bolyai Farkas számára készült.

A részletesebb adatok nem ismeretesek.

1832.

[Bolyai Farkas]: Tentamen juventutem studiosam in elementa Matheseos puræ, elementaris ac sublimioris, methodo intuitiva, evidentiæque huic propria, introducendi. Cum appendice triplici. Auctore Professore Matheseos et Physices Chemiæque Publ. Ordinario. Tomus Primus. Maros Vásárhelyini. 1832. Typis Collegii Reformatorum per Josephum, et Simeonem Kali de felső Vist. 8r. 2 sztlan, LII, 1–502 p., 1 mell., 3 t. + Bolyai Joannes. Appendix. Scientiam spatii absolute veram exhibens: a veritate aut falsitate Axiomatis XI Euclidei... independentem; adjecta ad casum falsitatis, quadratura circuli geometrica. Auctore Joanne Bolyai. 1–26 p. Errata 1 sztlan lev., 1 t. + Egy kis toldalék a' déák első kötethez. I–XVI p.

A nyomtatási engedély 1829. október 12-én kelt.

Készült 500 példányban.

Bolyai Farkas írta Keserű Mózesnek 1830 júliusában: „A déák nyomtatással még helyt állok...”⁴

Az első kötethez készült egy melléklet 'Explicatio signorum' címmel, amelyről Bolyai Farkas ezt írta az Intze Ferencnek átadott példányba: „A' külön félív az első darabhoz kötendő elől a római lapszám szerint”.

² Benkő Samu (szerk.): Bolyai Farkas tíz levele. = Igaz Szó (Marosvásárhely), 1975. p. 263.

³ Benkő Samu (vál., szerk.): Bolyai-levelek. Ford.: B. Fejér Gizella. Bukarest, 1975. pp. 170–171. (Téka)

⁴ Benkő: Bolyai tíz levele p. 266.

A fenti címléírásban jelzett LII oldalnyi rész a következő: Index rerum in tomo primo contentarum. I–XXXII. p., + Errata. XXXIII–LII. p.

Az első kötet összterjedelme tehát: 4 + LII + 502 + 26 + 2 + XVI p.+1 t. + 3 t. + 1 lev. (A 4 oldalas címnegyed tartalmazza a 'Lectori Salutem!' beköszöntőt is. 1 tábla Bolyai János művéhez tartozik, akárcsak a 2 számozatlan oldalas melléklet, míg 3 tábla Bolyai Farkas művéhez tartozik. Az 1 lev. a Bolyai által megjelölt helyre volt kötendő!)

Bolyai Appendixéhez a további pótlás a Tentamen 2. kötetének 380–383. oldalán található (lásd alább, 1833-nál).

Bolyai János 1831-ben az Appendix nyomtatási költségeire 104 Rhénes forintot és 54 krajcárt adott át édesapjának.

Bolyai Farkas úgy tervezte, hogy a Tentamen „az árra előre fizetve 2 Rhft. 30 kr. ezüstbe” kerül.

1833.

[Bolyai Farkas]: Tentamen juventutem studiosam in elementa matheseos puræ, elementaris ac sublimioris, methodo intuitiva, evidentiæque huic propria, introducendi. Cum appendice triplici. Auctore Professore Matheseos et Physices Chemiæque Publ. Ordinario. Tomus Secundus. Maros Vásárhelyini. 1833. Typis Collegii Reformatorum per Josephum, et Simeonem Kali de felső Vist. 8r. 4, 384, XVI, 2 p., 10 t.

A nyomtatási engedély 1829. október 12-én kelt.

Valószínűleg ez a kötet is 500 példányban került kinyomtatásra.

Szénássy Barna megállapítása: „A XVI+400 oldalas II. kötet 1833-ban lett kész. Ez a 380–383. oldalain Farkas azon fejtegetéseit tartalmazza, amelyek – szavai szerint – »mint betetőzés az Appendix szerzőjének tulajdonát képezik«. E négy oldalon egyrészt azt mutatja meg, hogy az abszolút geometria síktrigonometriájának képletei alakilag megegyeznek a képzetes sugarú szférikus háromszög megfelelő formuláival, másrészt egy példán (Püthagorasz tételén) igazolja, hogy a paraméter végtelenbe tartása esetén az abszolút trigonometria tételeiből határértékként az euklidészi geometria megfelelő képleteit nyerjük. Bolyai János ugyanis az Appendixben a tárgyalt anyagot a legszükségesebbekre korlátozta. A Tentamen II. kötetét az a három kiegészítés zárja, amelyet már az I. kötet címlapja is jelez: De perspectiva, De gnomonica és De chronologica.”

A mű egy számozatlan címnegyeddal kezdődik, ami tartalmazza a 'Lectori Salutem!' beköszöntőt is.

A kötet 384. oldalán a 'Megigértt jelentés' olvasható az újabb előfizetőkről, s ezzel zárul a 2. kötet arab számozású része.

A I–XVI-tal számozott függelék címe: Index rerum in tomo II. contentarum. A 2. kötetet ezzel és a következő 2 oldalas résszel fejezték be: 'Explicatio signorum in tomo 2do occurrentium'. Ez utóbbi a Bolyai által használt speciális jelek jegyzéke. Lehetséges, hogy ezek a függelékek nem készültek el 1833-ra, amit alább meg is indokolunk.

Így a kötet összterjedelme 406 oldal, ami 4+384+XVI+2-ből tevődik össze, s ehhez járul még 10 kihajtható tábla.

*

Szénássy Barna és más kutatók megjegyzése azonos: „Bolyai Farkas a könyvhöz 1844-ig folyamatosan kinyomatott 50 lapnyi különféle helyreigazítást és kiegészítést”. Ezt az állítást a nyomdai kimutatás nem igazolja, ennél több pótlásról adnak hírt. A kiegészítések, amelyek az alapműhöz hasonlóan nyolcadrét méretben készültek, a következők:

Errores tomi primi LIII–LVIII. ($\frac{1}{4}$ ív)

Errores (in Tom. I.) LIX–LXXIV. (1 ív)

Errores recentius detecti LXXV–XCVIII. ($1\frac{1}{2}$ ív)

A nyomdai kimutatás szerint 1835-ben 4 ívet, 1836-ban $\frac{3}{4}$ ívet nyomtak a Tentamen pótlásául, 1848-ban $1\frac{1}{2}$ ívet, 1849-ben pedig 1 ívet nyomtattak Bolyai számára a közelebből meg nem nevezett geometriai műve pótlásául, valószínűleg ez is a Tentamen volt. A nyomdai kimutatás szerint a pótlólag kinyomott szöveg összterjedelme $7\frac{1}{4}$ ív, azaz 116 oldal. A felsorolt három hibajegyzék összterjedelme: $2\frac{3}{4}$ ív, azaz 44 oldal. Ebből következik, hogy még 72 oldalnyi anyag is később, tehát 1833 után készült el. Lehetséges, hogy az első kötet 52 oldalnyi függeléke és a kihajtható félv, valamint a második kötet függeléke is 1833 után készült.

Az egyik lehetséges megoldás:

1835-ös nyomtatás (4 ív): az első kötet 52 oldalnyi függeléke +12 oldalnyi függelék a második kötethez

1836-os nyomtatás ($\frac{3}{4}$ ív): *Errores tomi primi* LIII–LVIII. ($\frac{1}{4}$ ív)+ a kihajtható félv az első kötethez

1848–49-es nyomtatás (összesen $2\frac{1}{2}$ ív): *Errores* (in Tom. I.) LIX–LXXIV. (1 ív) + *Errores recentius detecti* LXXV–XCVIII. ($1\frac{1}{2}$ ív)

*

Bolyai Farkas írta albisi Bod Péternek. „A munka olyan, amilyen; a 2dik darabot is nemsokára elküldöm, tudom fogyatkozásait, lehet, s kétség kívül vannak, amelyeket nem tudok; dicsérete csak annyiban kedves, hogy egy olyan szívből jön, amilyeneket az Ég adott volt nekem balzsamul a sok fánum mérge ellen...”⁵

Bolyai Farkas írta Gaussnak 1835 áprilisában: „E két kötetben megkísértem a felsőbb és alsóbb Arithmetika és Geometria alapjait teljesen és szemléletesen megmutatni. A kifejtésre a harmadik kötetben kerül sor. A Te felsőbb Arithmetikádat csak az élőfán jeleztem. A második kötet végén van egy függelék a perspektíváról, a tudományos elnevezésekről és kronológiáról, mivel előadásomat két év alatt be kell fejezmem, és a Fizika, Kémia s az alkalmazott Matematika többi ága amúgy is túl sok a második évre. A differenciál- és integrálszámítást megkísértem félreérthetetlenül megmagyarázni, s úgy gondolom, nem hibáztam, amikor egyszersmind módszerem alkalmazását is bemutattam (persze egy kissé túl hosszúra sikeredett digresszióban) különböző geometriai és mechanikai tárgyakra, ahol ugyanakkor egynémely, rendszerint zavaros fogalmakat is tisztázni próbáltam.

Az első kötet elején ismereteink mezeje megosztatlan, hogy kitűnjék, az egyetemes térképnek mely tartománya kerül közelebbi vizsgálatra; egyszersmind egy kis (a Matematikához szükséges) logika is van benne. De itt ezt sem méltatta senki figyelemre. Helyenként vannak még másnemű dolgok, p. o. a II. tomus 108. és 109. lapján a lámpákról és kemencékről, amit ha egészséged megkívánja, szerencsémnek tartom majd részletesebben is leírni.

A II. tomus végén az elsőben használt egynémely fogalmak tisztázása mellett meg van a két trigonometria bizonyos megegyezése is fiam felfogása szerint. Szívesen kinyomattam volna a tetraéder megoldását is (melyre a fiam egy évvel az Appendix

⁵ Benkő: Bolyai tíz levele p. 267.

kinyomtatása előtt rájött), de a képletek, amiket láttam, túlságosan bonyolultak voltak, és én nem tudom őket [kinyomtatni]. És mindenek felett annak bizonyítását nyomtattattam volna ki, hogy emberi szemnek teljességgel lehetetlen átlátnia, vajon igaz-e a XI. Axióma vagy sem. A fiam azt állítja, hogy meg van rá a kézzelfogható bizonyítéka. Én egyebet nem tudok bizonyítani, mint azt, hogy e tétel igaz vagy nem igaz volta mellett is megállhat a többi euklidészi axiómával egyetemben, és ilyképpen két különböző (önmagában eddig egyként helytálló) rendszer adódik, amit én már évek óta tudok. A kérdés azonban az, hogy nincs-e egy másik axióma, legalábbis egyenrangú azokkal, amelyeket Euklidész és mások hallgatólag elfogadnak, amely mindkét rendszerre érvényes. Amit a fiamat megelőzve dolgoztam ki, az I. tomus 488. lapján található. (...)

A I. tomus végén van egy ív magyarul, a dolgok természetéből adódó terminus technicusokat tartalmazza, elég rövidre sikerült, de éppen ezért és mert nincsenek lefordítva, csak a tanítványaim körében honosodtak meg. (...)

A két kötet rövid előszavában megmutatott minden nehézség ellenére még mind tovább nyomtattatom. (...)

A híres Lindner a bécsi tüzér hadtesttől (tán generális) az általa rendelt kiadásban tagadja a Vega igazát egy dologban, amit én a II. tomus 227. lapján a Vega javára döntöttem el. Senki nem mutatja be a bizonyítást. Lindner azt mondja: a ferde kúp nem minden esetben a merőleges elliptikus kúpnak a ferde metszete.”⁶

1834.

[Bolyai Farkas]: AZ ARITHMETIKÁNAK, GEOMETRIÁNAK ÉS PHYSIKÁNAK Eleje a' M. Vásárhelyi Kollégiumbéli alsobb Tanulók' számára a' helybéli Professor által. Első Kötet. Maros Vásárhelyen 1834. Nyomtatott a' Maros Vasárhelyi N. Ref, Kollégium Betüivel Felső-Visti Kali Simeon által. 8r. X, 90 p.

A nyomtatási engedély 1834. szeptember 4-én kelt.

A második kötet nem jelent meg.

Bolyai Farkas írta Gaussnak 1835 áprilisában: „A latin után [Tentamen] még kihoztam egy magyar kötetet, s ezután még kettő következik; eddig összesen hét kötetet jelentettem meg. Minden költőit úgy fogadtak, hogy ha ilyesmit adnék ki, csak úgy áradnának az előjegyzők. Az is igaz azonban, hogy amikor a latin nyelvű első kötetnek több mint a fele ki volt nyomtatva, felszólított a pesti Tudós Társaság, hagyjam abba és küldjem fel nekik magyarul. Az ígéretek szépek voltak, de én meg voltam győződve, hogy az itteni bírák elutasítják, így aztán folytattam.”⁷

Bolyai Farkas: Marosszéki lakodalmi szertartások. = Tudománytár, 1834. pp. 221–222.

Döbrentei Gábor titkári leveleskönyvéből: „Ngy Esztergom Vármegye a m. tudós társaságot magyar köznépi dalok kiadása, s a magyar köznép közt lévő különösebb szokások, lakodalmi szertartások, játékok leírása összegyűjtésére szólítván fel, ha más ide tartozót az említett nagy érdemű tag egybe szedhetne, vagy szedethetne, s azt az itt előadott 1 ő és 2 dik pont alatt lévővel együtt a következő nagygyűlésre magával hozná, vagy küldené, köszönettel fogadtatnék”.

⁶ Benkő: Bolyai-levelek pp. 177–181.

⁷ Benkő: Bolyai-levelek pp. 180–181.

Mathematikai műszótár. Közre bocsátja A' magyar tudós társaság. Budán 1834. Magyar kir. egyetem betűivel. Kis 8r. VIII, 110 p.

Társszerző.

A kötetet Bitnicz Lajos szerkesztette. Bolyai Farkas munkái közül az 1830-ban megjelent Arithmetica' Eleje, valamint az 1832-ben megjelent Tentamen c. munkája függeléke „mathesishez ragasztott toldalék” szöszedete került be a Mathematikai műszótárba. Összesen 144 latin szakkifejezés mellett szerepel a Bolyai Farkas által az adott kifejezésnek megfelelő, részben általa magyarított szakkifejezés.

1835.

Bolyai Farkas pótlása a Tentamenhez. 4 ív.

A marosvásárhelyi nyomda feljegyzése alapján.

Döbrentei Gábor írta Bolyai Farkasnak: „Légy nyugodt, küldött pótlékaidat, munkáidba tettem, mind a társaságnak ajándékozottba, mind az enyémbe”.⁸

Bolyai Farkas írta Gaussnak 1835 októberében: „Újabb Erratát nyomattam mind a két kötethez, minthogy még találtam egynémely hibákat, egyszersmind néhány kiegészítést is tettem hozzá. (...) Ezzel a kötéssel sem vagyok elégedett, jóllehet a könyvkötőt megkértem, hogy nagyon rendesen csinálja: vörösen erezett, ami nem tetszik nekem – mintha Előtted pirult volna el.”⁹

1836.

Bolyai Farkas pótlása a Tentamenhez. $\frac{3}{4}$ ív.

A marosvásárhelyi nyomda feljegyzése alapján.

Bolyai Farkas írta Gaussnak 1836 októberében: „Küldök egyúttal egy recenziót is (az egyetlen, amely megjelent), kérlek, csírizeltesd be az első kötetbe elől a lapszámmutató után. Valószínűleg két fél ív és két oktáv érkezett római számozással az első két kötethez, és két oktáv arab számozással, Lipcsén keresztül.”¹⁰

Bolyai Farkas írta albisi Bod Péternek 1837 júniusában: „Tavaly írtam volt Schedelnek kétszer is, hogy ha a T[udós] T[ársaság] kinyomtatná s széljel küldözné, küldenék néhány ívet az alsó s felső Mathesis magyarul leendő alapos kiadásáról; oly céllal, hogy az (minden templom fertéztető gúny sat.) félre tételével az Igazsághoz és Hazához való tiszta hívséggel, ha lehet míg érek még, vitatódnék meg, mind a terminológiára, mind a dolgokra nézve, hogy osztán úgy készüljön egy alapos Magyar Mathesis: de még feleletet se vettem; melyen nem is csudálkozom ott, ahol a Nagy Károly Arithmologiáját megkoszorúzták. Így már kénytelen vagyok (akár mely szegényen is meggyőződésbeli áldozatot téve) magam költségemen nyomtattatni ki, s széljel küldözgetni, meghíva egész szerény s tiszta célú szívvvel minden ahhoz értőt, a publice nyomtatásban (in specie az Athenaeumban) leendő megvitatásra. Néhány

⁸ Döbrentei Gábor levele Bolyai Farkashoz. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1897. pp. 449–451. Közli: Koncz József.

⁹ Benkő: Bolyai-levelek p. 185.

¹⁰ Benkő: Bolyai-levelek p. 189.

munkám volna még kinyomtatni, de nincs pénz, s idő, kedv sincs."¹¹ (A munka 1843-ra készült el.)

[Bolyai Farkas]: Fiedler Ferencz halálára. Gyászejelentés.
A marosvásárhelyi nyomda feljegyzése alapján.

1843.

A' MAROSVÁSÁRHELYT 1829-ben nyomtatott ARITHMETIKA ELEJÉNEK RÉSZINT RÖVIDITETT, RÉSZINT BŐVITETT, ÁLTALÁN JOBBITOTT, 'S TISZTÁLTABB KIADÁSA. A' szerző által. MAROSVÁSÁRHELYT, nyomult az ev. ref. kollégium' betűivel Felső-Visti Kali Simon által 1843. 8r. XLIV, 378 p., 2 t.

*A mellékletek valószínűleg Szebenben készültek, de később, amint az kitűnik Bolyai Farkas Bod Péterhez 1842. december 2-án küldött leveléből: „Az új munkámból küldöttem volna, ha néhány nappal késett volna a küldés: a figurák Szebenből még néhány nap múlva érkeznek meg, már régóta várom”.*¹²

*Fiának, Jánosnak írta: „...hátha Magad költségén, az enyimnek végére az imaginariuumok theoriáját (...) oda tennéd?”*¹³ Ez lett volna János második Appendixe, de erre nem került sor.

*Bolyai Farkas írta Gaussnak 1848 januárjában: „Több évvel ezelőtt ismét kiadtam egy kísérletet magyarul, amelyben minden fogalomra megadtam a megfelelő szavakat, de sem a fogalmak, sem a szavak nem találnak befogadásra, mert az emberek szolgál mód csüggnék a régin”.*¹⁴

1848.

Bolyai Farkas pótlása a régi mathesishez. ½ ív.
A marosvásárhelyi nyomda feljegyzése alapján.

Bolyai Farkas pótlása a geometriához. 1½ ív.
A marosvásárhelyi nyomda feljegyzése alapján.
*Bolyai Farkas írta Gaussnak 1848 januárjában: „A latinhoz is nyomtattattam egy függeléket.”*¹⁵

1849.

Bolyai Farkas pótlása a geometriához. 1 ív.
A marosvásárhelyi nyomda feljegyzése alapján.

¹¹ Benkő: Bolyai tíz levele p. 269.

¹² Benkő: Bolyai-levelek p. 199.

¹³ Jakó Zsigmond: Szemelvények Bolyai Farkas és János leveleiből és levéltöredékeiből. In: Bolyai János élete és műve. Bukarest, 1953. p. 394.

¹⁴ Benkő: Bolyai-levelek p. 201.

¹⁵ Benkő: Bolyai-levelek p. 201.

1850.

[Bolyai Farkas]: Ürtan' elemei kezdőknek. Kis 8r. H. n., é. n. 48 p., 5 t.

A kötethez címnegyed nem készült.

Dávid Lajos – valószínűleg tévesen – 1851-re tette e mű megjelenését. A nyomdai kimutatás szerint 1850-ben jelent meg.

Bolyai Farkas 1856-os feljegyzése: Az űr-tan elemei kezdőknek mód nem léte miatt táblák nélkül vannak.

[Bolyai Farkas]: Arithmetika' eleje kezdőknek. Kis 8r. H. n., é. n. 40 p.

A kötethez címnegyed nem készült, 1850-ben jelent meg.

1851.

[Bolyai, Wolfgang]: Kurzer Grundriss eines Versuchs I. Die Arithmetik, durch zweckmässig construirte Begriffe, von eingebildeten und unendlich-kleinen Grössen gereinigt, anschaulich und logisch-streng darzustellen. II. In der Geometrie, die Begriffe der geraden Linie, der Ebene, des Winkels allgemein, der winkellosen Formen, und der Krümmen, der Verschiedenen Arten der Gleichheit u. d. gl. nicht nur scharf zu bestimmen; Sondern auch ihr Seyn im Raume zu beweisen: und da die Frage, ob zwey von der dritten geschnittene Geraden, wenn die Summe der inneren Winkel nicht = 2 R, sich schneiden oder nicht? niemand auf der Erde ohne ein Axiom (wie Euclid das XI) aufzustellen, beantworten wird; die davon unabhängige Geometrie anzusehen; und eine auf die Ja-Antwort, andere auf das Nein so zu bauen, dass die Formeln der letzten, auf einen Winkel auch in der ersten gültig seyen. Nach einem lateinischen Werke von 1829. M. Vásárhely, und eben daselbst gedruckten ungrischen.

Maros Vásárhely 1851. 8r. 88 p.

A cím magyar fordításban:

„Egy kísérlet rövid vázlatá.

I. Az aritmetikát, célszerűen megkonstruált fogalmak révén, a képzeteket keltő és végtelen kicsiny mennyiségektől megtisztítva, szemléletesen és logikailag szigorúan kifejtteni.

II. A geometriában, az egyenes vonalnak, a síknak és a szögnek a fogalmát általánosan, a szögmentes formáknak, és a görbéknek, az egyenlőség különböző fajtáinak, és efféléknek, a fogalmát nem csupán élesen meghatározni, hanem a térbeli létezésüket is bizonyítani: és minthogy arra a kérdésre, hogy „egy harmadik által metszett két egyenes, ha a belső szögek összege nem egyenlő két derékszöggel, egymást metszi-e vagy nem” senki a Földön nem tud válaszolni valamilyen axióma (mint Euklidész XI.) felállításával nélkül; az attól független geometriát különválasztani; és egyiket az Igen-válaszra, másikat a Nem-re úgy felépíteni, hogy az utóbbinak a formulái egy csapásra érvényesek legyenek az elsőben is.

Egy 1829-ben Marosvásárhelyen megjelent latin nyelvű mű, valamint egy ugyanott kinyomtatott magyar nyelvű mű alapján.

Bolyai Farkas: Szomorujelentés képiró Szabó János halálára. Maros Vásárhely 1851. ¼ ív.
A marosvásárhelyi nyomda feljegyzése alapján.

Bolyai Farkas írta 1829 januárjában Szabó Jánosnak: „Kedves Barátom! (...) Gondolom, hogy únja festéket törni; lehet készen hozani Bécsből, de amit rég mondtam volt, meg újítom, hozzon egy skatulya pásztelt, Szebenbe is lehet kapni; minthogy még fest olajba, az első próba succedál,¹⁶ fogadok akármibe; a színeket úgy kell letenni, csak hogy az elegyítő penzel a kisujj – hamar munka, s commod,¹⁷ de az olaj perse az első.”¹⁸

1852.

SZIV-HANGOK / Üdvözetül / FERENCZ JOZSEF / Ő. CS. K. APOSTOLI FELSÉGÉNEK / Marosvásárhelyt Julius 31-én 1852-ben / Mély hodolattal följajánlva. / A' HELYBELI REF. TANINTÉZET ÁLTAL. / Az egek áldják-meg! hogy oly emléket emeljen, / Melyet boldog idők' új számlálása jeleljen. / MAROS-VÁSÁRHELYEN, nyomtatta az ev. ref. fő-tanoda betüivel Kali Simon 1852. 8r. [5], 6–12 p.

5 számozatlan + 7 számozott oldal, a számozás 6-tól 12-ig terjed.

Részlet a „Sziv-Hangok”-ból:

*„Mária¹⁹ karjain látva kis Megváltót:
Haljunk-meg királyért! nemzet felkiáltott.
Az utód is ezen hűséggel újra gyúl,
Királya hozzája midőn kegyel fordul,
A' kisedben is egy nép' megváltója jött;
Mert a' község többszer azt látja a' mit rútt
Szépnék, 's a' veszélyes bolygó fény után fut,
Bálványt imád, 's el-vész a' pusztán, ha nincsen
Mozes ki szét-törve az igazra intsen.”*

(...)

*„Első Jozsef, 's Ferencz is oly szelid jellem,
Hogy a' két név együtt bizalmas kegyelem.
Fő Atyát esmerjünk ilyen képeiben,
'S szintúgy a' jobbitó fenytéseiben,
Mikor a' még meszsze- időkig éretlen
Nép fordítja fel a' szent rendet fejetlen.
De bukhatás nélkül nincs járni tanulás,
'S a' hóld elfogytával támad az újulás.
A' véghetetlen tervben minden halad elé,
Lássék bár a1 bolygó néha vissza felé.”*

(...)

„De ne csak kiáltsuk tegyük is hogy Éljen!

¹⁶ nem sikerül

¹⁷ kényelmes

¹⁸ Benkő: Bolyai tíz levele p. 264.

¹⁹ „Oly szépség mint a' Teremtő' kezéből kijött első nő, arany idő' hajnal-csillagával melljén, meg-annyi had-istenek' gyülekezetében – midőn az üldözött ártatlanság' 's virágzó ifjuság' báj-egén le induló könnyek közül bizalom' hangján szollott a' magyar szívhez: az olvadó kösziklák fellegbe borultak, villámlottak a' ki-rántott kardak, 's szivek' lángjai 's égi eső közt döngött: Vitam et sangvinem pro Rege nostro MARIA THERESIA – 's az ige testté is lett.” (– Bolyai F. megj.)

Erejéhez képest mindenki segítjen.
 Gyűljön egybe minden nemzet!
 Köz templomunk az ég-bolt
 'S adjon minden béke-kezet!
 Léthe arra a' mi volt!
 Egy az Anya, 's a' köz Atya'
 Szívéből más nincs kizárva,
 Csak ki boszuját tartja,
 'S még egy jó se lesz árva.
 Ez a' föld csak úti szállás
 Elébb jött is csak vendég:
 'S akármily legyen a' lakás,
 Nagy árru a' vendégség.
 De midőn a' lehetőségig
 Van megvédő vezérünk
 A' földön át túl az égig –
 Téged Isten dicsérünk!!!”
 (...)

A kiadvány ezekkel a sorokkal végződik:

„Végtére midőn a' nap' égi monarchiáját földünk az ő felséges napjával tükrözi; a' tanárok mind magok' mind az ifjuság' személyében leteszik az Atyai Felség' Szentsége előtt alázatos hódolatukat; a' tántorithatlan hűség' szent tüzét a' jövő idők' során is nemzedékről nemzedékre gyujtani igyekezve: azzal az ohajtással; hogy az égnek minden áldása szálljon a' Felséges Házból származó Atyák' végetlen sorára! 's közelebből, midőn mint a' napfényről setétbe vitt gyémánt, falaink' kővei is lelkesülve sokáig adják-ki a' világosságot; buzgón kívánjuk, hogy a' végzések Ö FELSÉGÉneka' halandóság' végső határáig nyujtsák életét; hogy a1 halálon vett győzelemmel az örökkévalóság' képtárában a' Népek' igaz Atyjai' számát nevelje! 's a' tavasznak teljes virágzására oly időjárást adjanak, hogy várt gyömolcseit ősszel a' föld' népei bálával szedjék!”

Bedőházi János is legyezte az azóta már számos helyen idézett történetet:

„Bolyai mintegy divinatioval szól az ifjú uralkodóhoz, akkor amikor alig sejtette volna valaki, hogy Magyarország valóban ez uralkodónak, mint egy új Árpádnak nevével új idő számlálását fogja megkezdeni. A tanári kart Bolyai vezette az uralkodó elé, következő beszédet tartván: »csak néhány pillanatért könyörgök, többet venni el, templomi lopás volna. – Új tavaszi napfényt a vénség teléből köszöntve, a jelenet nagyságától is elnémulva csak néhány szót mondhatok a Haydn Schöpfungjából: Gott sprach s azt, hogy a teremtésnek Felségedre bízott részében oskolánkra nézve mi is engedelmes munkások leendünk – egyszersmind hódolatunkat ezen kis nyomtatványban alázatosan nyújtva be s oskolánkat Felséges atyai kegyébe alázatosan ajánlva.« A tanárokat Bolyai mutatta be rendre, magát ki hagyván. – És ki ön? – kérdé az uralkodó. – Én a mathesis és physika professora vagyok – válaszolt Bolyai, elhallgatván nevét.”²⁰

²⁰ Bedőházi János: A két Bolyai. Élet és jellemrajz. Marosvásárhely, 1897. p. 276.

1855.

Bolyai Farkas: Jelentés. 8r. 1–8 p.

Nyomatott augusztus 1-jén.

1856. november 20-án hunyt el, 23-án temették.

A 'Jelentés'-t halála után, a gyászjelentéssel együtt, november 22-én ismét kinyomtatták.